

константами авторской концепции действительности, формируют тип художественного мышления писателя.

Санкт-Петербург – Петроград – Ленинград – Санкт-Петербург... Круг замыкается, а "ленинградский текст" М.Веллера органично вписывается в единое свертхтекстовое "петербургское пространство" русской культуры. Творчество Н.Гоголя и М.Веллера представляет собой своеобразные инварианты реализации "петербургского/ленинградского текстов", позволяющие запечатлеть "диалог" эпох и поколений в их контрастных "несовпадениях" и неизбежных "перекличках". Образ Петербурга становится точкой отсчета в создании художественной модели мира писателей, а петербургский хронотоп – не только "циклообразующим" элементом, но и возможностью парадоксального постижения законов бытия, знаком культурно-исторического фона и формой воплощения авторского сознания.

Литература

1. Манн Ю.В. Смысловое пространство гоголевского города // Манн Ю.В. Творчество Гоголя: смысл и форма. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007.
2. Тух Б. Selfmademan. Очерк о Михаиле Веллере // Тух Б. Первая десятка современной русской литературы: Сб. очерков. – М.: Изд. дом "Оникс 21 век", 2002.
3. Веллер М. Легенды Невского проспекта. – СПб.: Пароль, 2003. Во всех цитатах авторские орфография и пунктуация сохранены.
4. Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В 7 т. – Т. 3: Повести / Коммент. Г.М.Фридлендера. – М.: Художественная литература, 1984.
5. Евлампиев И. На грани вечности. Метафизические основания культуры и ее судьба // Метафизика Петербурга: Петербургские чтения по теории, истории и философии культуры. – Вып. 1. – СПб.: Эйдос, 1993.
6. Маркович В. Петербургские повести Н.Гоголя: Монография. – Л.: Художественная литература, 1989.

УДК 811.112.2:373.7

А.В.Полік

Особливості перекладу національно маркованої лексики (на матеріалі німецьких перекладів творів М.Гоголя)

У статті розглядаються особливості функціонування реалій і фразеологічних одиниць у художньому тексті та аналізуються прийоми їх перекладу німецькою мовою.

В статье рассматриваются особенности функционирования реалий и фразеологических единиц в художественном тексте и анализируются приёмы их перевода на немецкий язык.

The article is dedicated to the functioning of non-equivalent lexic and phraseological units in Gogol's works and ways of their translation into German.

Як відомо, питання про передачу національної своєрідності оригіналу, його забарвлення, пов'язаного з національним середовищем, належить до числа тих основних проблем теорії перекладу, від яких залежить і відповідь на питання про перекладність. Найбільш яскравими виразниками національного колориту є реалії, під якими розуміються "слова, що називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального й історичного розвитку) одного народу й не властиві іншому" [1, с. 47].

Питання про подачу й осмислення реалій дуже важливе для перекладу, тому що введення реалії обумовлене, з одного боку, її місцем в оригіналі й, відповідно, її осмисленням автором, а з іншого – засобами, якими скористається перекладач для розкриття її змісту. Оскільки реалії, як правило, не мають еквівалентів в інших мовах через відсутність у носіїв цієї мови позначуваного реалією об'єкта і внаслідок необхідності передати поряд із предметним значенням (семантикою) і колорит (коннотацію), то їхній переклад вимагає особливого підходу.

Загальна схема прийомів передачі реалій у художньому тексті має такий вигляд: 1) транскрипція; 2) переклад (заміни); 3) приблизний переклад; 4) контекстуальний переклад.

"Українські" твори М.В.Гоголя можуть бути яскравим прикладом майстерності введення реалій в оригінальну літературу. Об'єктом нашого дослідження стали українські реалії у повісті М.В.Гоголя "Ніч перед Різдвом" і способи їхньої передачі в німецькому перекладі [4]. Як вихідний матеріал був узятий "Словничок українських слів", що Гоголь привів у передньому слові Рудого Панька у першій і другій частинах "Вечорів на хуторі біля Диканьки" [2, с. 11–13, 94–96].

Предметна класифікація українських реалій запропонованого Гоголем словничка містить у собі назви: 1) страв, напоїв: варенуха, галушки, книш, паляниця; 2) начиння: миска, скриня; 3) одягу, взуття: відлога, кобеняк, кожух, намитка, плахта, свитка, кунтуш, черевики; 4) грошей: півкопи; 5) звичаїв і свят: голодна кутя, колядувати.

Судячи з аналізованого нами перекладу, частіше, за будь-який інший прийом перекладачем застосовувався наближений переклад українських реалій, що включає: а) родо-видові заміни (варенуха – Beerenbranntwein); б) використання функціонального аналога (свитка – Kosakenkittel, намитка – Kopftuch); в) опис, пояснення, тлумачення (голодна кутя – Fasten, півкопи – 25 Kopeken).

Приблизний переклад, як говорить сама назва, дозволяє, хоча й не дуже точно, передати предметний зміст реалії, а що стосується національного колориту, то він майже завжди губиться, тому що відбувається заміна очікуваного коннотативного еквівалента нейтральним за стилем.

"Німецька мова найменш гостинна до реалій", – відзначають С.Влахов і С.Флорин [1]. Певною мірою це обумовлено наявністю в ній дуже зручного засобу передачі реалій шляхом словоскладання. Це пояснює невеликий відсоток чужих реалій у німецьких перекладах.

Разом із тим використання перекладачем винятково засобів своєї мови при передачі українських реалій призвело до зникнення того, що специфічне для України, тобто втрати колориту.

Крім українських реалій, у тексті є також і велика кількість вкраплень українською мовою, напр.: "Брешуть сучи баби" [2, с. 108], "Та вси, батько!" [2, с. 131], "Та спасиби, мамо!", "Як же, мамо!" [2, с. 133], "Мені с жінкой не возиться", пісня-щедрівка "Щедрик, ведрик! / Дайте вареник, / Грудочку кашки, / Кільце ковбаски!" [2, с. 115].

Перекласти німецькою мовою, залишаючи українські слова, неможливо, однак втрату колориту могли б до деякої міри компенсувати пояснювальні фрази автора, напр.: "Говорив, поєднуючи російські слова з українськими" або "Заспівав українською".

На наш погляд, подібну "неуважність" перекладача до українських реалій і вкраплень можна пояснити, проаналізувавши те місце оригіналу, де запорожці розмовляють із ковалем і царицею:

" – Что ж, земляк, – сказал, приосанясь, запорожец и желая показать, что он может говорить и по-русски..." [2, с. 128–129].

"Nicht wahr, Landsmann", bemerkte der Kosak, der zeigen wollte, dass er auch die Schriftsprache beherrschte..." [4, с. 74].

Отже, в оригіналі російською, а в перекладі – літературною мовою. Загальновідомо, що українська мова в Російській імперії вважалася не мовою, а "грубим, мужицьким наріччям", що й підкреслив Н.В.Гоголь у цитованому нижче уривку:

" – Як же, мамо! Ведь человеку, сама знаешь, без жинки нельзя жить, – отвечал тот самый запорожец, который разговаривал с кузнецом, и кузнец

удивилась, слыша, что этот запорожец говорит с царицею как будто нарочно самым грубым, обычно называемым мужицким наречием" [2, с. 133].

Очевидно, саме цією точкою зору керувався й німецький перекладач при передачі українських реалій і особливо вкраплень.

Крім українських реалій і вкраплень, зазначених Гоголем у "Словничку", у повісті є ще кілька слів із яскраво вираженою, на наш погляд, українською забарвленістю, а саме: Запоріжжя, запорожці, Січ. При перекладі цих історичних реалій перекладач знов-таки вдався до допомоги описового, пояснювального перекладу. Так Запоріжжя це "Lager des Kosakenheeres unterhalb der Stromschnellen des Dnjepr", запорожці – "Kosaken aus dem Lager am Dnjepr", справжній запорожець – "Lagerkosak", запорізьке військо – "Kosakenheer", Січ – "Lager am Dnjepr".

Перекладачеві потрібно досить точно знати, що із загальної культури й історії тієї країни, з мови якої робиться переклад, знає його читач на відміну від читача оригіналу. Якщо для російського читача поняття "Запоріжжя", "запорожець", "Січ" є загальновідомими, то, напевно, пересічному німецькому читачеві необхідно було б роз'яснити, що мова йде саме про українських козаків. Адже навіть в основних словниках німецької мови, таких як "Duden Universalwörterbuch" [3] і "Wahrig Deutsches Wörterbuch" [5], про козаків говориться як про членів військовим чином організованої групи населення, яка у царській Росії використовувалася для охорони кордонів [3, с. 887]. Зі словника за редакцією Варига можна довідатися, що козак (Kosak) – це вільний селянський воїн-вершник, раніше кріпак, який проживав із XV ст. у південній і південно-східній прикордонних територіях Росії [5, с. 784].

Разом із тим перекладач не звернув уваги на один досить істотний, як нам видається, момент, а саме на те, що в німецьких словниках написання слова "козак" відповідає його написанню в польській і українській мовах, тобто Kosak, а не Kasak, як у російській мові. Це свідчить про те, що німці набагато раніше познайомилися з українськими козаками, ніж російськими "казаками". І не випадково Гоголь писав "козак", щоб підкреслити, що мова йде про українських козаків, а не про донських або терекських козаків. Ця обставина дає підставу розглядати слово "козак" як приховану українську реалію. Сюди ж можна віднести й слово "гетьман", що у словнику за редакцією Варига визначається в такий спосіб: "Hetman (im Königreich Polen und in der Ukraine) Oberbefehlshaber" [5, с. 643].

Ґрунтуючись на вищевикладеному, можна зробити висновок, що від українського колориту повісті М.В.Гоголя "Ніч перед Різдвом" у німецькому

перекладі практично нічого не залишилося, крім єдиної вказівки в анотації, що дія повісті розгортається на тлі рідної Гоголю української природи.

Причини подібних погрішностей німецького перекладача пояснюються, вочевидь, особливостями історичного минулого України, коли саме слово "Україна" було позбавлене права на існування і замінене терміном "Малороссія", який у масовій західній свідомості асоціювався з південними окраїнами Росії.

Як відомо, художня комунікація в літературі має у своєму розпорядженні свій особливий матеріал – художнє слово. Творче використання й збагачення художньо-образотворчих засобів російської мови надзвичайно характерне для Гоголя. Більше того, він належить до числа тих письменників, для кого слово є усвідомленою цінністю.

Поема "Мертві душі" – вершина мовної майстерності Гоголя. Створені Гоголем словесно-художні образи відрізняються глибиною реалістичної типізації й індивідуальним гумористичним характером. Так, Манілов, за визначенням автора, належить до ряду людей, "відомих під ім'ям: Люди так собі, ні те, ні се, ні в місті Богдан, ні в селі Селіфан, за словами прислів'я" [7, с. 38].

Невичерпна винахідливість Гоголя у створенні мовних образних засобів виявляється в майстерному використанні фразеологізмів. Фразеологічний склад поеми "Мертві душі" представлений 12 темами: 1) емоційний стан людини: *перебуваєш в емпіреях, серце билося, як перепелиця в клітці*; 2) емоційно-фізичний стан: *піт у три струмки котився, душа сховалася в самі п'яти, кров з молоком*; 3) властивості і якості (людини): *губа не дурка, не давав промаху, умів знайтися, не лізе за словом у кишеню*; 4) дії (людини): *кричав уголос, пришпандяч батогом, метнемо банчик*; 5) інтелектуальна діяльність: *ламати голову, віддався роздумам, розпускав небиліці*; 6) ставлення особи (до чого, кого-небудь): *щоб вас чорт забрав, смерть люблю тебе*; 7) якості, ознака дії й предмета: *неабияка справа*; 8) обставини: *щодуху, не переводячи духу, ні голосно, ні тихо*; 9) явища, процеси: *дощ періщив як із відра, дощ зарядив надовго*; 10) фразеологізми, що виражають ставлення мовця до висловлюваного: *голову ставлю, що брешеш, от справа, зарядила сорока Якова, одне про всякого*; 11) фразеологізми, що служать для об'єднання висловлювання в єдине ціле: *Так пропади й здохни з усім вашим селом, Які страсті говориш*; 12) формули етикету: *робити візити, засвідчити повагу, підійти до ручки* і т.д.

Фразеологізми широко використовуються М.В.Гоголем і у власному авторському мовленні, і в мовленні персонажів. Точний вибір фразео-

логізму завжди обумовлений стилістичним малюнком контексту, в якому він ужитий. Наприклад, про Чичикова: "... було б міркування про більярдну гру – і в більярдній грі не давав він промаху; чи говорили про чесноти, і про чесноти міркував він дуже добре, навіть зі слізьми на очах". Чичиков про Собакевича: "Так, у цього губа не дурка. ... Незугарно скроєний, та міцно зшитий".

Автор навмисно наближає авторське мовлення до побутового просторіччя: "А там осторонь чотири пари відколювали мазурку; каблуки ламали підлогу й армійський штабс-капітан працював і душею й тілом, і руками й ногами, вивертаючи такі па, які й у сні нікому не траплялося вивертати".

Гоголь розширює словниковий склад російської літературної мови, широко використовуючи поряд із просторічною лексикою також прислів'я й приказки, наприклад: "Для друга сім верст не околиця", "Мертвим тілом хоч тин підпирай", "Як мухи мруть" та ін.

Гоголь не просто використовує фразеологізми, а по-своєму їх інтерпретує, трансформує і застосовує в тексті. Не обмежуючись фразеологічним значенням стійких зворотів, він оригінально використовує на їхньому тлі конкретне значення кожного окремого слова, що є компонентом фразеологізму. Так, на основі звороту *водити за ніс* побудовані в нього всі міркування про те, як "спритно жінка водить за ніс чоловіків, схопившись за нього, немов за ручку чайника".

З усіх прийомів трансформації фразеологізмів [8, с. 19–25] М.В.Гоголь надає перевагу вставному розчленовуванню фразеологічні одиниці (далі ФО) та субституції, хоча використовуються також **контамінація** (зарубати в голову – зарубати на носі + убити в голову), **інверсія** (приємна у всіх відносинах дама), **алюзія** (донос сидів верхи на доносі), **зміна валентних зв'язків фразеологізму** (гульнув на всю лопатку). Якщо останні прийоми використані Гоголем як засіб створення гумору й іронії, то функція вставок і субституції, сама по собі різна, полягає, в основному, в посиленні значення фразеологізму (напустити такого туману, що...; душа її схвалася в самі п'яти ...; злив їм порядну кулю ...; на божевільну ногу; пустити в очі імлу й ін.).

Для характеристики того самого персонажа Гоголь вибудовує в ряд одночасно декілька синонімічних фразеологізмів. Так, Манілов – це тип людей, "відомих під ім'ям: люди так собі, ні те, ні се, ні в місті Богдан, ні в селі Селіфан".

Уживши фразеологізм, Гоголь у багатьох випадках далі наводить конструкцію, що роз'яснює й виправдовує його вживання: "Кричать: "Бал, бал, веселість – просто лайно бал, не в російському дусі, не в російській натурі; *чорт знає що таке*: дорослий, повнолітній раптом вискочить весь у чорному, обскубаний, обтягнутий, як чортик, і давай місити ногами".

Експресивність, виразність фразеологізмів посилюється тим, що Гоголь синтаксично з'єднує з окремими їхніми компонентами члени речення (визначення, обставини тощо), що перебувають за межами стійких зворотів: *глибоко запустити руку, які кулі відливає; ех, якого жару піддає* і т.д.

Таким чином, серед виразних мовних засобів поеми "Мертві душі" значне місце посідають фразеологічні одиниці, які характеризуються яскравим емоційно-експресивним забарвленням та образністю.

Перекладу фразеологізмів приділено чимало уваги в теоретичних роботах [9, с. 192–194]. Пов'язані з цим проблеми розглядаються по-різному, рекомендуються різні методи перекладу, зустрічаються різні думки. Багато авторів як відправний пункт беруть лінгвістичні класифікації, побудовані, в основному, на критерію нерозкладності фразеологізму, злитості його компонентів, залежно від якої та від ряду додаткових ознак – вмотивованості значення, метафоричності й т.п., – визначається місце ФО в одному з наступних трьох (чотирьох) розділів: фразеологічні зрощення (ідіоми), фразеологічні єдності (метафоричні одиниці), фразеологічні сполучення й фразеологічні вирази. Розібравши подібні схеми, А.В.Федоров відзначає відсутність чітких меж між окремими рубриками, різний ступінь умотивованості, прозорості внутрішньої форми й національної специфічності єдностей, які можуть вимагати від перекладача приблизно такого ж підходу, як ідіоми [10, с. 198]. Я.І.Рецкер вважає, що переклад фразеологічної єдності повинен бути образним, а переклад фразеологічного зрощення здійснюється переважно прийомом цілісного перетворення [11, с. 151].

На думку С.Влахова й С.Флорина, можливості досягнення повноцінного словникового перекладу ФО залежать, в основному, від співвідношень між одиницями вихідної мови (ВМ) і мови перекладу (МП):

1) ФО має в МП точну, що не залежить від контексту, повноцінну відповідність (сислове значення + коннотація), тобто фразеологізм ВМ = фразеологізму МП, перекладається еквівалентом;

2) ФО можна передати на МП тим або іншим відповідником, звичайно з деякими відступами від повноцінного перекладу, тобто фразеологізм ВМ ~ фразеологізму МП, перекладається варіантом (аналогом);

3) ФО не має в МП ні еквівалентів, ні аналогів, неперекладає на словниковому порядку, тобто фразеологізм ВМ # фразеологізму МП, передається іншими, нефразеологічними засобами [12, с. 183].

Трохи спрощуючи схему, можна сказати, що коли ФО перекладають будь-якими іншими засобами (у разі відсутності фразеологічних еквівалентів і аналогів), – це вже буде нефразеологічний переклад.

Фразеологічний переклад у більшості випадків полегшується наявністю готових відповідників у мові перекладу; завдання перекладача полягає, таким чином, у знаходженні наявних відповідників і виборі з їхнього числа тих, що найбільше відповідають даному контексту. Проілюструємо сказане деякими прикладами з німецького перекладу "Мертвих душ" [13]: "дощ вперіщив як із відра" – "der Regen goss wie aus Eimern"; "Ти п'яний як швець!" – "Du bist betrunken wie ein Schuster!"; "Він відчував, що очі його злипалися, начебто їх хто-небудь вимазав медом" – "Er fühlte, dass seine Augen so klebricht, als ob sie ihm jemand mit Honig geschmiert"; "Справа яйця виїденого не варта" – "Die ganze Sache ist kein Ei wert"; "...витирав рукою піт, що ручаєм котився по його лицю" – "...mit der Hand sich den Schweiß trocknend, der ihm in Strömen vom Gesichte floss", "ні голосно, ні тихо" – "nicht laut und nicht leise"; "сильні світу цього" – "die Gewaltigen der Erde".

Нефразеологічний, або "описовий", переклад передає дану ФО за допомогою лексичних, а не фразеологічних засобів. Він застосовується, як правило, у тих випадках, коли дане поняття позначене в одній мові фразеологізмом, а в іншій – словом, наприклад: "...мала необережність" – "unvorsichtig". Описовий переклад ФО зводиться, по суті, до перекладу не самого фразеологізму, а його тлумачення, як це часто буває взагалі з одиницями, що не мають еквівалентів в іншій мові. Наприклад, "уздовж і впоперек" – "zerstreut".

Відносно передачі в німецькому перекладі "Мертвих душ" прислів'їв і приказок, то тут перекладач використав наступні способи. По-перше, він використовує традиційну відповідність у німецькій мові, як, наприклад, "танцювати під чужу дудку" – "nach einer fremden Pfeife tanzen" [14, с. 544].

Другий спосіб – це використання у перекладі прислів'їв і приказок, що існують у німецькій мові. Наприклад, "люди так собі, ні те, ні се, ні в місті Богдан, ні в селі Селіфан" – "Es gibt eine Gattung Leute, die eigentlich zu gar keiner Gattung gehören, nicht Vogel und nicht Fisch" [15, с. 208].

У деяких випадках перекладач калькує російські прислів'я. Наприклад, "Мертвим тілом хоч тин підпирай" – "Mit einem toten Körper kann man einen Zaun stützen", "У кожного свій смак: хто любить попа, а хто попаду" – "Der Geschmack anerkennt keine Gesetze: der Eine liebt den Popen, der Andere die Popin".

У тих випадках, коли близький за змістом або наближений переклад неможливий, перекладач вдається до їхнього пояснення чи тлумачення. Наприклад, "От справа, зарядила сорока Якова одне про всякого" – "Ach, so hören Sie doch auf zu scherzen und sagen Sie im Ernste, was Sie geben wollen".

Як висновок слід зазначити, що в стійких метафоричних сполученнях, як і у прислів'ях і приказках, узагальнюючий алегоричний зміст переважає над прямими значеннями окремих слів, і навіть якщо останні тісно пов'язані з якими-небудь поняттями, характерними в національному плані, то прагнення відтворити їх у перекладі дасть лише формальний результат, не даючи чіткого уявлення про текст.

Література

1. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Междунар. отношения, 1980.
2. Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В 7 т. – Т. 1: Вечера на хуторе близ Диканьки. – М.: Худ. лит., 1976.
3. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverl., 1989.
4. Gogol Nikolai W. Die Nacht vor Weihnachten. – Insel taschenbuch 584.
5. Wahrig Deutsches Wörterbuch. Mosaikverlag. – München, 1987.
6. Гоголь Н.В. Мёртвые души: Поэма – М.: Просвещение, 1982.
7. Там же.
8. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. – М.: Высшая школа, 1989.
9. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М.: Высшая школа, 1968.
10. Там же.
11. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Междунар. отношения, 1974.
12. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе.
13. Gogol N. Die toten Seelen. – Zürich: Diogenes Verlag, 1977.
14. Duden – Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten / Wörterbuch der deutschen Idiomatik. – Mannheim, 1992.
15. Там же.

УДК 82.0.09

О.М.Чайка

"Портрет" М.Гоголя і "Портрет Доріана Грея" О.Вайльда: творчі наслідування і художні відкриття

У статті здійснено компаративний аналіз повісті "Портрет" М.Гоголя і роману "Портрет Доріана Грея" О.Вайльда, підкреслено їхню художню цінність і самобутність. Основну увагу приділено спільним рисам та провідним ідеям цих творів, своєрідності розкриття авторами центральних проблем та образної системи.